

Borsavölgye I.

Kinek, miért és hogyan íródott ez a néhol majdnem indokolatlannak tűnő, apró részleteket is boncolgató tanulmány Borsavölgye építészeti emlékeiről, hiszen a fiatalság elvándorlása következtében a lakosság eléggé kiöregedett, a szaporulat lecsökken. Kit érdekel egy ilyen múltidéző?

Iskolába járni, mesterséget tanulni, megélhetést biztosítani a fiatalok több mint három évtizede a környező városokba tódulnak, azóta született gyermekeik már nem borsavölgyiek, hanem három város: Kolozsvár, Dés és Szamosújvár blokknegyedeinek valamelyikében, megváltozott életkörülmények között nevelkednek fel, már csak alkalmanként, vendégségbe járnak vissza a szülőkhöz, nagyszülőkhöz. Meglepően magas azonban a számuk azoknak — mind az idősebb otthon maradtak, mind az elszármazott vissza-visszatekingető fiatalok között —, akik mohón kapnak a legapróbb, ismeretüket gyarapító morzsa után is, érdekli őket a gyökér, ahonnan származtak, kapaszkodnak ahhoz a röghöz, ahol szüleik még élnek, vagy elődeik már örök nyugalomra tértek. Tehát elsősorban útravalónak, amolyan elmulasztott feljegyzéspótlónak szánám ezt a néhány oldalt.

Az olvasóközönségnek el kell mondanom, hogy jelen századunk közepén a Borsavölgyében ma már pótolhatatlan értékű, példát mutató falukutatás folyt. Eredményeként látott napvilágot az Erdélyi Fiatalok kiadásában (1933-ban) Mikó Imre kötete, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, majd a negyvenes években az Erdélyi Tudományos Intézet négy vegyes lakosságú falu: Bádok, Csomafája, Kide és Kolozsborsa feltárását kezdeményezte. Ebből a többirányú vizsgálódásból született meg Szabó T. Attila és Gergely Béla együttműködéséből *A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei* című összefoglaló kiadvány. Vajkai Aurél a népi orvoslást írta le, Gálffy Mózes *Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyben* címmel értekezett, Faragó Ferenc Kide egészségügyi helyzetét tárta fel, Járdányi Pál a kidei magyarság dalait ismertette, Márton Gyula *A kolozsmegyei Borsavölgy állatneveit* (1945) gyűjtötte össze.

A népi juhászattal K. Kovács László foglalkozott (munkája talán megjelent az *Ethnographiában*), Vargha Lászlónak a borsavölgyi népi építkezésről és Szűcs Sándornak a természetfölötti erőkről, a borsavölgyi népi hiedelmekről szóló tanulmányai sohasem kerültek sajtó alá.

A népi építkezés a megváltozott körülmények között annyira átalakult, s annyira eltűnt minden,

ami hagyományos volt, hogy a még megmaradt néhány objektumot halaszthatatlanul össze kellett gyűjteni. Az újabban gyűjtött anyag természetesen szegényesebb, mint a négy évtizeddel ezelőtti, de jobb híján a maradék is hozzásegít valamelyest — néhány fényképfelvétel segítségével — az öreg múlt visszaidézéséhez.

A harmadik indíték teljesen egyéni, de ellenállhatatlan hatású, nagy erejű látomás volt. Bár anyai ágon elődeim borsavölgyiek, a tiszta vizű patakon kívül — ahol nyaranta nagyszerűen lehetett fürdőzni — egyebet magam sem szerettem, máshoz nem is vonzódtam. Nem is tudtunk (bátyáimmal együtt) a környékről jóformán semmit, és sajnálkozó undorral néztünk le mindent, amit *tudatlanságunkban* elmaradottnak és érdektelennek tartottunk. A völgy pedig magamagától nem tárhatta fel értékeit, és maradt minden számomra közömbös, tehát ismeretlen.

Sokáig tartott ez az állapot (nálam), majdnem ötven évig, közben megfogamzott és lassan érlelődött a műemlékek összeírásának halaszthatatlansága, sarkallt a csomafái temetőben nyugvó apám emléke, de a gyűjtőmunkához és a dolgozat megírásához szükséges erő sehogy sem gyűlt egybe. Egyre halogatódott a tartozás törlesztése.

Van annak már nyolc éve, hogy Solyomkő lábánál — a régi római út mentén — ámulatba ejtett az újarasardó, tobzódó május lázongó vad vére, verének virága. Megrázott a törékeny zsengek hatalmas ereje! Láttam, ahogy a gömbtűzű varázsló néma parancsára a piros köntösű armádia libbenve tárta szét szirmaikat, millió pipaeshoz milliót tüzdelt minden tenyérnyi helyre, lapályon és lankán egyaránt. Az egybeolvadt, minden festői képzeletet felülmúló, vibráló káprázatot lenyűgöző képe megköltött, elkötelezett, és erőt adott.

Majdnem terra incognita az a félkaréj dombvidék — Kolozsvártól észak-északkeletre —, amely horgas csákiya alakban felöleli a Borsa patakának vízgyűjtő medencéjét, Kolozsvártól a kajántói völgyön felmenet, a nádszegte tó mellett elhajadva csak egy ugrás a hegygerinces vízválasztó, és máris kitarul Budai Nagy Antal földje, a szájhagyományban annyira gyakran emlegetett óriások hazája. „Régen, nagyon régen a hatalmas Macskási családé volt itt minden föld. A falu felett — az a szép kerek hegy — a Várhegy, tetején kőből épült erősséggel, de mindezt már az idő elemészttette. A hegytető lapályos, sima. Ide ült le nap nap után az óriás, s a nyugat felé eső két dombocskára tette lábait, hogy kényelmesen keverhesse mindennapi puliszkáját abban a hatalmas táliban, mit ma is mindenki saját szemével láthat. Ez az óriás akkora, hogy egyetlen lépése a másik hegytetőig ér, tenyerébe pedig elfér a négy ökrrel szántó ember, ekéstül-ökröstül, melyeket egyszer csak úgy felnyalábolt a barázdából, hogy leányának ajánlékképpen játékszerűen elvigyen. Töméntelen kincse is van az óriás embernek; ökrei aranyból, szekere, ekéje ugyancsak aranyból, mind a Várhegy belsejében elrejtve. A titkos bejárat — mit már sokan próbáltak megkeresni — minden hét évben megnyílik, s aki ismeri a titkot, aranyat, ezüstöt és sok drágakövet kedve szerint hozhat ki onnan...

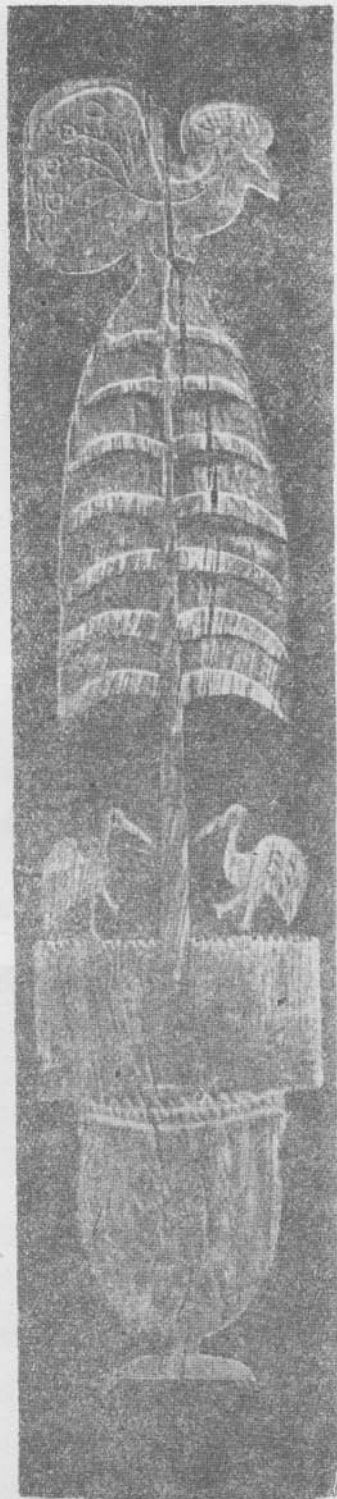
ha van bátorsága.“ Így mesélte el a 73 éves magyarmacsikási Istvánffy Ferenc. Fülöp Andrásné (Magyarmacsikás 133. szám) úgy hallotta öregeitől, hogy az óriás leánya találja meg, és teszi kötevényébe a szántóvető embert négy ökrével és ekéjével együtt, majd hazaérve megkérdi apjától, hogy mik ezek az apró játékszerek. „Ne bántsd őket, mert ezek lesznek a mi utódaink a Földön” — hangzott a felelet. (Majdnem szó szerint úgy, mint ahogy azt a *Kalevalában* olvashatjuk!) Sólóymkón David Irina (180. szám) lényegében ugyanazt meséli, azzal a változtatással, hogy az óriás apától így kérdezi leánya: „Kik ezek a hernyók?“, melyre az intelmet burkoltan rejtő válasz így hangzott: „Miért hoztad ide, mert ezek lesznek miutánunk a Föld gazdái.“ Második történetét David Irina a kései történelmi kor „boltos Kolozs-várjának“ idejébe helyezi, mondván, hogy ide lép néhányan (Sólóymkótól) az óriás sőt vásárolni, mert az éppen kifogyott, de kellene a puliszka főzéséhez, s mire megjárja az oda-visszát, buzogva forr a tűzre helyezett főzőedény vize. De hallotta ő azt is, hogy „régén görögök jöttek (háborúzni?), és mind, de mind megölték az óriásokat, akik a GRECSA hegyen laktak“ (románul grec = görög).

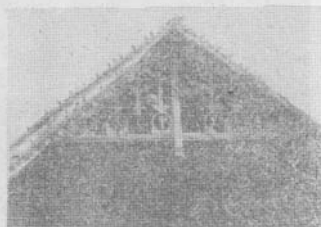
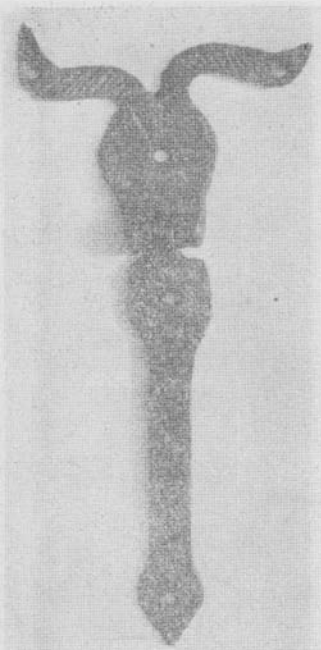
Talán nincs is a Borsavölgyének olyan falva, melynek határában magasodó nagy domboknak ne volna legalább három-négy vagy ennél is több süveg alakú fiókája (babadombja, babuca). Kúp alakúak, szabályosak, mintha lapáttal hányták volna fel óriási kezek, és igen-igen mesterségesen emelt halmoknak tűnnek. Nevezik Kunhalmoknak, Kovács-dombjának, Úveges-hegyének, sőt Várhegynek is. Tudományos magyarázat szerint a nagyobb tömegű agyagos hegyek oldalából lesuvadt részek ezek, de a szájhagyomány ma is ragaszkodik az özőnvíz formáló erejéhez, úgymond, abból ülepedtek le, akkor keletkeztek. Ezeknek a mesébe illő dombocskáknak központi szerep jut a ma még élő mondavilágban, összekötve az özőnvízzel a kezdet kezdetét, egyben az élet megjelenését.

Ez a darab föld sohasem volt elsőrendű szerepet betöltő tájegység vagy elkülöníthető néprajzi sziget, hiszen a felgyülemlett érdektelenség láthatatlan kerítést vont köréje, ahol az idő múlása — száz évvel is mérve — nemigen hozott szemmel látható változást; minden maradt csendes, szinte mozdulatlan. Számottevő ipari létesítmény vagy bányaművelés nem volt és nincs, az épületkő-kitermelés az egyetlen olyan ténykedés, amely eltér a megszokottól. Itt minden a gazdálkodó-életmódhoz kapcsolódott, ahol a szántókon gabonaneműeket termeltek, a végeláthatatlan szénafű pedig biztos alapja volt az állattenyésztésnek.

A társadalmi arculat összetevőjében a hagyomány és életvitel terén fellelhető egy kevés Kalotaszeg, többecske a Mezőségéből, sőt Szilágyság sem marad hatás nélkül az egykori Doboka-várnál — főképpen a Székelyföldről ide telepedett — várszolgálatot teljesítő kismemesség életének alakulásában. Közigazgatásilag ez a hosszan elnyúló völgy — részben — hol Szolnok-Doboka területéhez, hol Kolozs megyéhez tartozott, de mindig a peremvidék hátrányait kellett véselnie.

Sehol semmi megkapó. A lenyűgöző, szemet gyönyörködtető látványosság *majdnem* teljességgel

hiányzik. Úgy tűnik, hogy már maga a Nagy Természet is belefáradt a sok hiábavaló tusakodásba, nem forrasztgatja meredek árku sebeit, szemlato-mást tarolódik száfa és bokor, a folterdők egyre zsugorodnak. Így hát nem csoda, hogy díszes fogadók a fáradt vándort nem hívogatják, turistafor-galom nincs, annál több a gödrös, sáros út. Szenvedett ez a vidék tatártól, sarcolta a török, Budai Nagy Antal gyűjtötte fáklýáit, Básta féktelen hada irtotta népét, tüz emésztésének, halál pusztításának maradt nyoma hóven.

„HISZEM HOGY FELTAMASZTASZ 1721 AN-NO“ — olvasható Csernátoni Mihály kedves hit- vesének csomafái díszes epítáfiumán.

De tartsunk sorrendet, nem szakítva ki a tárgyat környezetéből (mert másként hamis képet kap- nánk), nem hallgatva el a hagyomány meséit (mert önhatalmúan csonkítanánk), nem tépve ki a ro- mokon sárgát nyíló vérehulló fecskéfüt sem, hiszen ez nemcsak gyógyerejü vadvirág, de gyökere erő- sen tartja a falak alapját.

Báboc (Babuc)

Predium Baboch 1441-ből ismert, 1587, 1700: *Ba- bocz* formában a leggyakoribb. Az ezt követő idő- szak bár hovatovább mind gazdagabb az írott em- lékekben, de számottevő névváltozás nem fordul elő. Román neve: *Băbuțiu*.

Nevének eredetmagyarázatát nem találtam, csak feltevésként említhető a határában előforduló hegy- csuszamlásos kúpdombocskákra ma is használatos — geológiai szaknyelvben élő — babuc=baba, ba- bahegy. Műemlék jellegü épülete ma már nincs, régi református templomát 1927 körül bontották le. A még egészséges építkezési anyagot Diós épülő iskolájához használták fel, míg a Sipos Dávid fa- ragta kőszószéket és a négy darab ép és szép, Umling Lőrinc festette mennyezetkazettát — Nyíró József, akkori kidei plébános közbenjárására — a kidei katolikus templomba telepítették át. A bontás magyarázatául csak annyit, hogy az 1904. évi *Re- formátus Egyházi Névtárban* Babuc már mint Ördögkeresztúr szóránya szerepel, összesen 47 refor- mátus lélekkel. A temető dombjának gerincén, nem messze a patak és a berendi út metszőpont- jától két, fúvel benőtt gödör jelzi a főhajó és szen- tély hajdani helyét. Kitapintható falvonalának se- gítségével jól tájolható a középkorban épült egy- kori templom kelet—nyugati iránya. Tornyának négyszögü alapja is kikövetkeztethető még, de a templomot övező temető hantjai és sírkövei már mind elenyésztek. Figyelemre méltóak azok a pat- kóíves oromzatú öreg házak, nagyon gazdagon fű- részelt díszítéssel, melyek Kalotaszeg építészeti ha- tásának kisugárzását tanúsítják. Bíró Sándor ma- gyarfodorházi kőművesmester szóbeli közlése szerint ezek egytől egyig a néhai sólyomkői neves ács- mester, Szabó Sándor keze munkái a huszadik szá- zad első harmadából.

Bádok

Legrégebbi írott említése 1416-ból *poss. Bodagh*, 1498-ból *Badok*, majd 1507-ben *Badog* és ezután kevés eltéréssel mind *Bádok*, románul *Bădești*.

XIII. századból származó, egyenes záródású szen- télyü református (eredetileg katolikus) kőtemploma

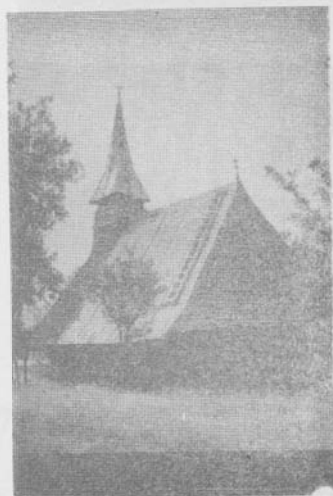
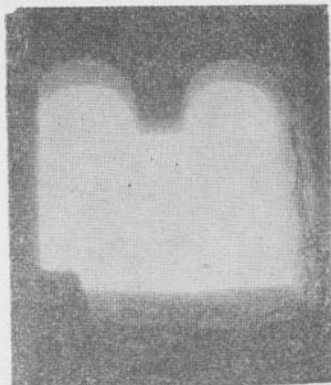
jellegzetesen átmenetkori cisztercita építkezés. Toronyának a négy égtáj felé néző közös architektónikus keretbe illesztett ikerablakai — melyek választótagjai négyszögletes alpból kiinduló, sima kiképzésűek voltak — az idők folyamán elkallódtak. A négy keret, így csonkán is, az 1241. évi tatárjárás utáni építészet teljes értékű bizonyítéka. Műrészletek közül a torony első traktusának téglalap alakú, XIII. századi kisablakai és a főhajó déli oldalának gótikus vonalú bejárója a számottevő. A diadalív mellett, mindkét oldalon, falból kiinduló boltindítókö csonkja a hajdani boltívrendszer létezését idézi. Umling János asztalos 1773-ban készült kazettás mennyezete nem tartozik a legkiemelkedőbbek közé, de a többszöri beázás és születte állapota miatt megérdemelné a restaurálást; a legénykarzat és szószékkorona — „Umling Lőrinc fia János 17...“ felirattal — még tűrhető állapotban van. A templom piacának feliratos padelői közül hajdani Ajtai Cserepes Pálné Félegyházi Sára ülőhelyét ugyancsak Umling ecsetje díszíti. Ez a számbavétel jó tíz évvel ezelőtt történt, és azóta, *sajnos*, a nagyjavítást meg is ejtették. Ma a falak külső és belső felülete vastagon újravakolt. A torony, szürke kockákra osztva, fehér kiemelkedő párkányokkal keretelten, otromba pallérmunka. A szomorú meglepetést a belső tér keleti és északi fala tartogatja. Meg kell jegyeznem, hogy az 1970-es években, a megbomlott, feltáskásodott vakolat alatt két helyen is felszínre került a freskőfestést kerezető okker, pompeji-vörös és oxidfekete színű vonalazás. Nyilvánvalóvá vált, hogy a vastag vakolatréteg alatt freskó van. Körülkeretezés és figyelmeztető felirat hívta fel az avatatlanok figyelmét az esetleges kártétel megelőzésére. Sajnos, 1979 augusztusában már sima, egyenletes, frissen felhordott vakolat fedte a falakat, így felmerül a kérdés: vajon mi és mennyi esett áldozatul a meggondolatlan javításnak?

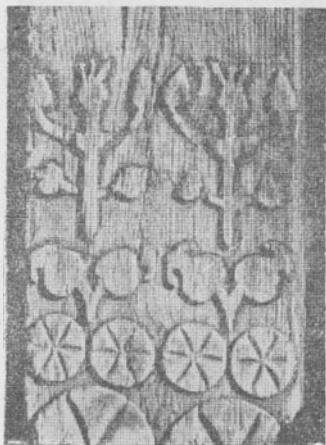
Bodonkút

Hajdani neve — az 1900-as évekig — *Burjános-óbud*a volt, magába foglalva *Óbuda*, *Újbuda*, *Balog János telke* és *Kölesmező* településeket. Burjánosóbudát 1315-ben *Budaként*, 1424-ben *Obuda*, *Vybuda* alakjában, Kölesmezőt 1367-ben *Kulezmeze*ként említik, végül Balog János telkét 1353-ból *Balugianustelke* formájában említik okleveleink. Ma *Vecheának* nevezik, ami fordításban: régi, vagyis ó-nak felel meg.

Bodonkút műemlékértékű darabja az a hellenisztikus vonalvezetésű, akantuszlevelekkel díszített, félkörívet tartó, XIII. századi, kőből faragott oszloppár, mely valószínűleg bejárati ajtaja lehetett az első — Bodonkút dülönök emlegetett — határ részben hajdanában létezett kőtemplomnak. Ezt az egyházat 1241-ben a tatárok rombolták le, és a szájhagyomány szerint többé nem is épült fel. Romjai még az 1900-as évek elején is jól láthatóak voltak, ahonnan a kőből faragott szenteltvíztartót az Erdélyi Kárpát Egyesület régiségtárának — Szádeczky Lajosnak — adták át megőrzésre.

Új kőtemplomot az elpusztult XIII. századinalak romjaitól délkeletre már a középkorban emeltek. Tudomásunk van arról, hogy ezt a gótikus modorú templomot 1751-ben renoválták, majd rongálódá-

sait nem javították ki, hanem a XX. század fordulóján lebontották.

Az öreg értékeket ésszerűtlenül mellőzve — az előzőnek alapozására készült el a Székely Mihály és fia Samu elkezdte és Weiss József befejezte kőegyház, melynek déli fala, eresz alatti magasságban, rejtette vastagon lemeszelve az előbb említett akantuszleveles, félköríves kapurészletet. Ez a nálunk ritkaságnak számító emlék (tudomásunk szerint) még nem szerepel a szakirodalomban, az elpusztulás veszélyének is ki volt téve mindaddig, míg a Debreczeni László vezette 1975. évi nagyjavításkor a templombelső nyugati falának déli sarkába — védett helyre — be nem építették.

Szokványos eljárást ismételt — századunk elején — a Székely—Weiss pallérkettős azzal is, hogy nem építette be, nem helyezte méltó helyére az Umling Lőrinc által készített — szemtanúk elbeszélése szerint szép, minőségi munkának emlegetett —, virágokkal díszes kazettás mennyezetet sem. Ráadásul, az újítási vágytól vezérelve a két szép csücsíves ajtó is mint fölösleges ócskaság felhasználatlan maradt, és ezért került az EKE régiségtárhoz, megőrzésre. Gyarapítja a veszteséglistát az ugyancsak 1751-ben készült, Umling festette szószékkorona, ami századunk első feléig ott kallódott az egyházi lomok között, mígnem eltűztek.

A két marokkal szórt értékekből egyedül a középkori, „I.h.s. hilfe got(t). Maria. ro tv.“ feliratú, kb. hetvenkilós harang maradt meg.

Az 1726-ban épült ortodox román fatemplom magas, zsindeyes fedélszerkezetével, nyugatra néző huszártornyával arányos, építészetileg szépen megoldott alkotás; kár, hogy fedelének kátránypapírral való pótlásos javítása és tornyának zsindelet helyettesítő bádogborítása széttagoltá teszi az eredeti összkép egységét.

Bodonkút-, vagyis Burjánosbúdáról vette nevét az 1437. esztendőben fellángolt parasztfelkelés — kismemesi családból származó — legendás hírű vezére, Budai Nagy Antal. Hősi halált halt az 1437. december 10—14-i csatában Kolozsvár és Kolozsmonostor között.

Borsaujfalu

1499-ben *Wyfalw*, majd 1587-ben *Magyar wy falw* formában bukkan fel. Így használják több mint három századon keresztül, és csak a XX. század első felében kezd szerepelni a Borsaujfalu (*Uifalau*) elnevezés, amelyet utóbb a *Vultureni* név váltott fel.

Kiterjedt határa erdővel kerített, lapályos, dombos, gazdagon termő. A hajdani Szolnok-Doboka vármegye ismertetésében felsorolt újfalusi birtokok: Bethlen, Kún grófok, özv. Teleki grófné, O'Nagthen báró, Thoroczkaí, Simon, Bakó, Gutí, Ferenczy és Papp nemesi családok.

Elgondolkoztató, hogy ennyi vagyonos birtokos után mily kevés értékkel bíró építészeti hagyatéka maradt ránk. A Konecz-ház eredeti formájában boltozatos pincerendszerre épített, magas fedélszékes, zsindelellyel fedett barokk kúria volt. Mára — két tulajdonos igénye szerint — kettéosztva, tornácbefalazással és hozzáépítéssel kiegészítve, bádoggal fedve nemcsak számos előnytelen átalakítást szenvedett, hanem közvetlen környezetének fe-

lemás modorú beépítésével szépsége sokat veszített értékéből. Szóbeli közlés szerint a kúriát Ferenczy Lajos apósa, Boér földbirtokos építtette a hajdári romtemplom köveinek felhasználásával, s ha ez így van, akkor valószínűleg jutott a falazásba olyan faragott kő is, ami a régi középkori templom ismeretlen múltjára világítana. Felhívták a figyelmet egy félköríves pincelejáróra, állítólag a templom romjai közül való, de ez a kapukeret — tekintve a kidolgozás módját — inkább barokk lelkű munka, mintsem román kori. Esetleg egy utólagosan épített barokk porticusból is származhat.

A második régi magvú kúria, a volt Mózsa László-féle — ma a néptanács székhelye —, eredetileg barokk maghoz a későbbiekben megszámlálhatatlan toldással és átalakítással, ormos verandával, ablakkivágással a felismerhetlenségig átalakított épület. 1979-ben összesen egy ajtó (szépművű ajtó-gombjával), két kovácsoltvas ajtósarok és két ablakkeret töltötte be az értékek leltárát.

A harmadik olyan kúria, amely műrészleteket tartalmazott, Ferenczy Lajosé volt. Az 1970-es években történt lebontása után — helyére — kövei és egyéb anyagának részben felhasználásával épült az új általános iskola.

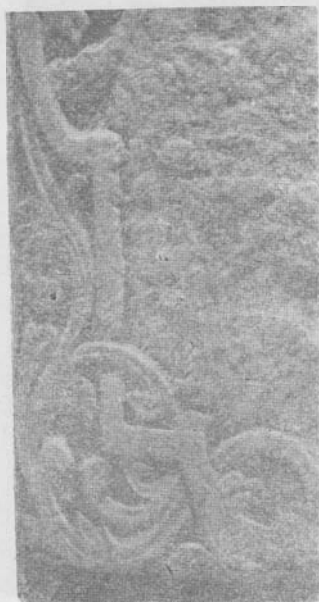
A régi felszámolt temető helyén ma magántelek veteményes kertje van, benne oldalra dőlve egy késő reneszánsz tumba. Diszitménykerete üres, kifaragatlan, oldala sima, felirat nélküli. Akit fedett, illetl ismernie mindenkinek, híres embert volt — csak mi nem tudunk három évszázad távlatából róla már semmit, még a nevét sem.

Csomafája

„1346 bizonyos Tóth nevű nemes nemzetségek előneve innen volt”, írja Hodor Károly *Doboka vármegye természeti és polgári esmeretetésének* 572. lapján. 1365-ben „Johannes Tot de Chamafaya” — így említi a *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Lényeges változás nélkül eltovább a Csomafája elnevezés, a hivatalos román névhasználat is egyszerű hozzáhasonítással *Ciumafaiának* fogadja el.

Az értékek és érdekességek sorolásában Roska Márton munkája, az *Erdély régészeti repertórium*a a csomafái Borsos-hegy határrészben őskori telep említ, Nicolae Vlassa pedig az *Acta Musei Napocensis* III. kötetében — az 1943. évi ásatások leletanyaga alapján — a Csomafáját Kidével összekötő völgy középső övezetében véli az erdélyi Körös-kultúra legkeletibb előfordulási határát. A *Kelemen Lajos Emlékkönyv*ben Bodor András tanulmánya (*Napoca a feliratok tükrében*) mint főhivatalselő duumvirt említi Publius Aelius Maximust, kinek apja Aelius Iulius nagyobb területű birtok — villa rustica — tulajdonosa volt Csomafája határában. Az 1940-es években megejtett ásatások során a Dombor-hegy lábánál került felszínre Aelius Iulius palotájának kőből rakott alapzata, fürdője, vízvezetékrendszere, kapuzárának tollas kulcsa és nem kis jelentőségű fogadalmi oltára, melyet az állami hűség kőbe vésett kinyilatkoztatásaként Hercules Magusanusnak emelt a ház ura. Ez az emlék ma a kolozsvári Régészeti Múzeum kőtárának, egyben az ókori Napoca történelmének rangos darabja.

Soron következő tárgyl emlék a XIII. században épült. hajdan katolikus, majd református kis kőtemplom. Kelet—nyugati tájolású főhajó—szentély—torony együttes, melyből a hajó a XIII. században épült, és lehetséges, hogy eredeti formájában egyenes záródású szentély kapcsolódott a keleti oldalhoz. Fenntartással kell fogadnunk a délre néző ablakok XIII. századi datálását, ugyanis jóval nagyobbak, szélesebbek, mint a szokványos keskeny, kevés világosságot átértesztő átmenetkori ablakok. Minthogy a jelenlegi poligonális szentély XV. századi hozzáépítés, alakjuknál fogva elfogadhatóbbnak tűnne az ablakok nagyobbitását is erre az időre helyezni, de szerkezetileg ellentmond ennek a feltételezésnek az, hogy a gótikában nem hozták ki a faragott keretet a fal külső síkjáig. A reneszánsz modorú déli kapu, félköríves nyílásával, a XVI. század első felében készült. Kőtornyot 1799-ben emeltek a hajó nyugati oldalához.

A belső tér puritán, fehérre meszelt falait piros szélezésű pasztellzöld kazetták zárják le, nem voltak sohasem díszítettek, ma is egyszerű, de jól összehangolt színharmóniájukkal hatnak. A félköríves diadalív mellett kapott helyet Sipos Dávid jeles kőfaragó 1745-ben készített, reneszánsz vonalvezetésű három díszitményes, két feliratos és egy sima mezejű szépművű szószeke. Világtól elrejtőzve, a hajó délnyugati sarkában alussza örök álmát egy hajdani patrónus szeretett asszonya. Sír-fedője ritka szép faragású. Kardját forgató, koronás oroszlán uralja a palmettával gazdagon díszített mezőt, s bár rabolni szándékozó hitvány kezek négybe törték az óriás mészkölapot, a szélfelirat nagyjából ép maradt, és ez olvasható rajta: „MIHAL CSERNA... KEDVES HI... HISZEM HOGY FELTAMASZTASZ 1721 ANNO.“ (Feloldása valószínűleg: Mihály Csernátoni kedves hitestársa...) Adatunk arra vonatkozólag, hogy ki lehetett a mestere ennek az epitáfiumnak, mind ez ideig nem volt, de a vésővezetést megvizsgálva, továbbá a betűk jellegzetességeit — köztük a hibákat és ligatúrákat is elemezve, más ismert munkákkal összehasonlítva, teljes bizonyossággal állítható, hogy a kidei Sipos Dávid eddig ismeretlen munkáját sikerült azonosítani.

A kis templomot körben temető kert övezi. A csend sorának rangidőse egy késő reneszánsz tumba, felirat nélküli, északon három szál virág, déli oldalon kardot tartó jobb kéz tölti ki a címerpajzs mezejét, valószínűleg a butkai Butka család sarja pihenhet alatta. A második hatalmas tumba a cinterem felső bejárójánál vesztegelt sokáig. Jó ötven évvel ezelőtt betűzgettem feliratát, melyből csak annyit sikerült kiolvasnom: SZÖLLÖSY. Később a sírkő eltűnt, lelketlen ember törte szét, és építette be házának alapozásába. (Magyarázatot Holdor Károly említett könyvében találni, ahol a Szöllösy család csomafái birtokosként szerepel 1837-ben.)

Párját ritkító példány az északnyugatra tekintő cinteremkapu. Óreg tölgy hibátlan szálából vésővel kiemelt félgöngyör és kötélfont-díszítés keretez két háromszögű mezőt. Bal oldalon a Nap páros csillag között, jobb felől a tele és dagadó Hold egy-egy csillagával. A szemöldökgerendán címerpajzs, benne nemes testű betűkkel ennyi: ANNO 1759.

Bár egyelőre ismeretlen az eredete, mégsem indokolt hallgatni arról a kb. 7×7 cm nagyságú kályhacsempe-töredékről, melynek — véleményünk szerint — kulcsszerepe lehet a néhány évvel ezelőtt Türen talált figurális díszítésű középkori csempék felbukkanásának tisztázásában. Addig — tehát 1979-ig — míg a Borsa-patak csomafái medrében nem került napvilágra az a mázatlan kerámialapocska, melyen féldomboran kiképzett, halat tartó jobb kéz látható, környékünkön csak egyetlen felkutatandó műhelyre gondolhattunk. Ez a féltényrnyi töredék teljes eszmei azonosságot mutat azzal a türei csempével, melyen két halat tartó koronás király alakja látható. Minthogy a csomafái figurális díszítmény nagyobb méretű, más vonalvezetésű és más minőségű agyagból készült, ezért valószínűnek látszik, hogy kb. ötven-hatvan kilométeres körzetben nem egy, hanem két középkori figurális díszítményt alkalmazó kályhás-fazekas műhelyt kell megkeresnünk és azonosítanunk.

Diós

Gyos a XIII. század végétől ismert. Kevéssé eltérő változatokban ezt az elnevezést napjainkig megőrizte. Korunk helységnévtárában *Deuş* formában szerepel.

A mai falukép egészében új, jellegtelen. Ezen „modern” épületek között még megőrződött néhány díszesen kiképzett oromfalas-patkóíves, a XX. század első felében épült, hosszú tornácos parasztház. Erdemes azonban szemügyre vennünk a Magyar-macszkásra vezető út 49. számú telek utcának faroló istállóját. Feltűnik a hatalmas talpazatgerenda-koszorú, százados tölgyfákból ácsolva, az illesztési bevágások nehézkes kiképzése és a rézsütös szelvény alkalmazása. Jelenlegi fedele — cserép — nem fedi annyira, hogy az alatta meghúzódó régi épület maradványa ne vonná magára a figyelmet. A telek tulajdonosa, özv. Goga Irina elbeszélése alátámasztotta feltevésünket, miszerint az istálló hajdanában kis román fatemplomocska volt, éppen az egykori diósi ortodox kistemplom hajója, más cél szolgálatára állítva. Elbeszélése szerint az ácsolat egydős volt a bodonkúti ortodox kistemplommal, vagyis 1726 körül épülhetett, és az ő udvarára akkor került, amikor — már ebben a században — felépült az új nagy kőtemplom. A lebontásra ítélt hajlék faanyagát az elődök (akik egyházi előljárók voltak) vásárolták meg.

A vízválasztó hegy tetejét uraló, különlegesen szép fekvésű temetőben, az újak mellett, ha csakán is, de ott látható egy felirat nélküli kőtumba (az 1700-as évekből), melynek északi oldalán előre nyújtott jobb kéz kirántott kardot tart. (Valószínűleg a Butyka család tagjának sírja lehetett.) Tőle nem messze idősebb Muszka Mihályt siratják gyermekei: Erzsébet, János, Katalin, Anna, József meg legkisebb fia, Mihály. Még szétszórta találni nyolctíz kősr töredékét, sőt az egyik szép barokk vonalú málló kővön csak a „megboldogult” szó négy betűje (LDOG) olvasható ki, minden más egyebet elporlasztott az a sok-sok vihar.

Hosszúmacskás

A *Hoszu Maczkas* helységnév 1648-tól ismert, később *Hoszu alias Szent Miklós macskást* említe-

nek, végül is a *Hosszúmacskás* elnevezés maradt a közhasználatban. Román neve *Satu Lung*.

A falu közepét uraló — Szentiványi Iván által építtetett — barokk udvarház tetszetős épület. Ha leszámítjuk a széttagoltságot sugalló tetőfoltozást, amj megbontja a magas barokk tető egységét, és ha fehér meszet képzelünk a zilált falakra, értékhez méltó épületben gyönyörködhetnénk. Mert hogy igazán érték, az nem kétséges. Szélesen kiképzett, faragott kölépcsők vezetnek a kis kiugró tornyocskákkal határolt nyitott tornácra, ahonnan a nagy ebédlő-fogadószobába van a bejárata. A belső tér süllyesztett mezejű félreliefekkel gazdagon díszített 5×11 kazettás mennyezete lenyűgözően szép munka. Eredeti színezése mértékertő, kiváló mester munkája lehet, és még a sok füsttől leburnulva, részben megromlódva is impozáns látványt nyújt minden egyes díszített négyzet. A többi helyiséggel összekötő belső ajtók neogótikus kiképzésűek, és felette szép kovácsoltvas záruk és kilincsek díszítik őket.

Jelenleg az épületben — melyet érdemtelen tulajdonosától, Bártfaytól vásárolt meg a község — iskola, gabonarakár és művelődési terem kapott helyet. Mindez eddig rendben is volna, de hogyan magyarázhatjuk meg az ide is belopakodott külvárosi modernséget, az értéktelenség előtérbe helyezését, fitogtatását az értékkel szemben. Az élénk taruló képet leírni majdnem lehetetlen, a jelzők élüket vesztik. A száraz tény az, hogy legkevesebb száz krepp-papír sallang libegve himbálódik a nagyterem kazettái alatt — központtól színpadig, minden irányban, lidérc módjára rávetülve a szép-művű kazettákra, melyeknek egyetlen példánya is ezerszer nagyobb érték, mint az eléjük rajszzegezett szalagerdő összes pántlikája. A további „modernizáláshoz“ hozzá tartozott — gondolom, a térhatású melódia jobb szórására — a zenészek részére gerendákból ácsolt emelvény is.

Nem messze innen, a temető verőfényes dombján néhány új keletű, igen szép megoldású — kettős és egyes kereszttel díszített — román síremlék látható. Kőből rakott kriptát, ugyancsak a verőfényes oldalra, a századunk közepére már teljesen kihalt Egyed család.

Kabay Béla

KÉPEK JEGYZÉKE (a szerző felvételei)

- Borsavölgyi férfi: Istvánffy Ferenc (627. lap)
 Napkorongból feltörő hármastulipán Babucról (628.)
 Eleffa; sólyomkői kapufaragás (629.)
 Hármastulipán ornamentikájú ajtóvasalás Csomafájáról — Cifra oromdiszek Babucról (630.)
 Ikerablakkeret, szószékkorona és régi csürtípus Bádokról — Bodonkúti ortodox fatemplom (631.)
 Két oszlopfejezet Bodonkútról — Borsaujfalusi kapuzábé (632.)
 Konez-ház — Három- és egyhelyiséges öreg házak Borsaujfaluból — Publius Aelius Iulius fogadalmi oltára Csomafájáról (633.)
 XIII. századi templom Csomafáján — Csernátoni epitáfium részletei (634.)
 Cinteremkapu 1759-ből és csempetöredék Csomafájáról — A diósi fatemplom ácsolata (635.)
 Patkóíves oromfal Diósról — A hajdani Szentiványi-kúria és bejárata Hosszúmacskásról (636.)

(A térképmelléklet Miklósi Sikes Csaba munkája — 632/633.)